

Т. М. МІНАЄВА

(Краснодар)

КЕРАМІКА БАЛКИ КАНЦИРКА В СВІТЛІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПІВНІЧНОМУ КАВКАЗІ

Балка Канцирка розташована на правому березі Дніпра в Надпоріжжі (поблизу Будилівського порога), між с. Федорівка і с. Любимівка, Солонянського району, Дніпропетровської області. В 1929 р. на правому боці балки В. А. Грінченком були виявлені десять випалювальних горнів, які він розкопував до 1931 р.¹ Зібрана при цьому кераміка, в кількості понад 5 тис. фрагментів, зберігається в Київському історичному музеї, де ми її і вивчали.

Переважає більшість фрагментів цієї колекції має великі розміри. Це половинки або навіть цілі шийки глеків, великі стінки і куски днів посудин. Якщо не вся, то частина кераміки являє собою брак виробництва (посудини, що лопнули і покоробилися при випалі), який викидали в загальну купу поруч з горнами.

За технікою виготовлення вся кераміка однорідна. Вироблена вона із сірої, шільної, тонко відмученої глини; в зламі черепки гладкі, рівного сірого кольору. Вироблялися посудини на крузі накладанням окремих глиняних джгутів один на одного. На внутрішньому боці посудини бувають чітко помітні сліди з'єднання смуг. Шийка посудини формувалася окремо і в готовому вигляді прикріплювалася до корпусу. Місце з'єднання її з корпусом з внутрішнього боку погано загладжувалося, мало нерівний занозистий шов.

Наявні фрагменти дають можливість реконструювати деякі форми цієї кераміки.

До першого типу, представленого найбільшою кількістю уламків, належать глеки яйцевидної форми, висотою в середньому 0,5—0,65 м, з високою тонкою шийкою, із зливом у вигляді трубочки, напівциліндричного носика, або відтягнутої губи. Глеки мали ручку, яка з'єднувала шийку з плечем проти злива і дві бокові ручки, які прикріплювалися до найбільш розширеної частини тулуба в напрямку, перпендикулярному до злива.

Глеки майже завжди орнаментовані. Елементами орнаменту були пролощені смужки, наліплений валик, гладкий або з насічками, валик з штампованим орнаментом «ялинкою», вдавлений жолобок, пролощена хвиляста лінія і наліпні сосочки. Ці елементи, поєднуючись в різних комбінаціях, вкривали густим візерунком всю верхню частину корпусу гле-

¹ Див. щоденник розкопок В. А. Грінченка, що зберігається в науковому архіві ІА АН УРСР.

ка. Візерунки носили геометричний характер: трикутники з пролошених смужок, коса клітка, нанесена лощінням або рельєфними лініями, кайма з лошених косих смуг, обмежена лощеними борозенками або наліп-

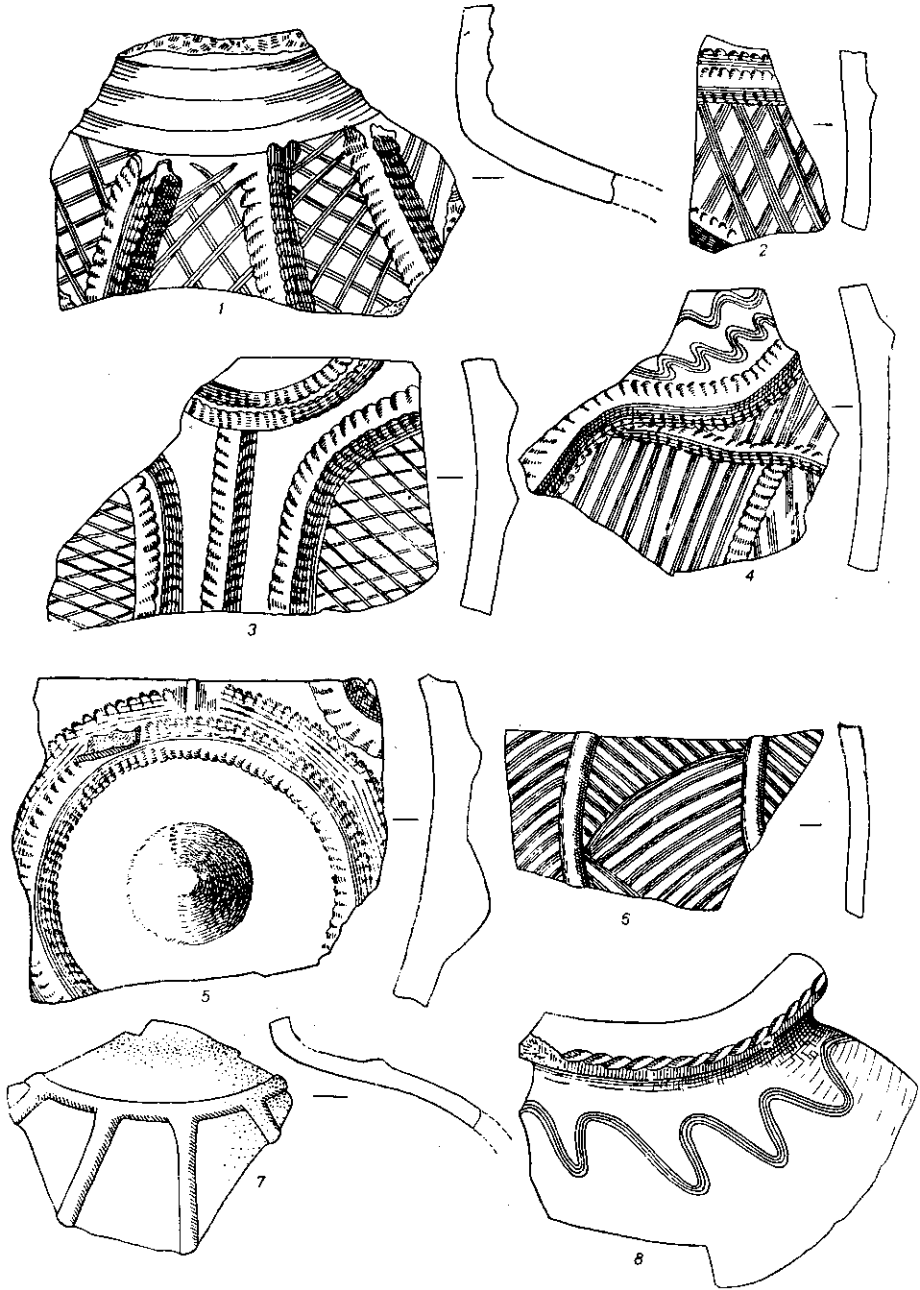

Рис. 1. Фрагменти кераміки з балки Канширки (КІМ).

ними валиками. Іноді поверхня глека, прикрашена по плічку лощеною ко-сою решіткою, розділялася вертикальними штамповими валиками (рис. 1, 1). На деяких фрагментах валики закінчувалися наліпними виступами. Найбільш характерним візерунком були кола та зігнуті лінії з штампо-ваного «ялинкою» валика (рис. 1, 3—4). Кола розташовувалися зви-чайно по основі сосочка в один або два ряди (рис. 1, 5), іноді навкруги бо-

кових ручок. Основа шийки, як правило, прикрашалася трьома і більше лошеними жолобками (рис. 1, 1).

Саме такий тип глека, реконструйованого з фрагментів, є в зарисовках і фото В. А. Грінченка, що зберігаються в щоденнику його розкопок. Найбільш показовим є рисунок багато орнаментованого глека висотою біля 0,6 м. На розширеній частині яйцевидного корпусу розміщені ручки одна проти одної. Верхня частина тулуба вкрита суцільним візерунком, в якому поєднуються всі основні елементи орнаменту: лошені лінії, рельєфний валик, наліпні сосочки. Окремі ділянки орнаменту розділені вертикальними валиками. Валик в два паралельних ряди оточує виступи; над боковою ручкою — дрібна коса клітка з рельєфних ліній; між цією кліткою і сосочком — трикутники з пролощених смужок (рис. 2, 1).

Для другого типу можна віднести глек з кулястим тулубом, тонкою і високою шийкою з напівциліндричним зливом і з ручкою (рис. 2, 2). За формою тулуба і розміром він відрізняється від глеків першого типу. Прикрашалися глеки головним чином виступами-сосочками.

До третього типу належить невеликий глечичок (0,17—0,25 м висотою) з сильно роздутим тулубом і широким горлом (рис. 2, 3). Глечики ці повинні були мати ручки, які прикріплювалися до краю горла і до опуклої частини тулуба.

До четвертого типу належить велика піфосоподібна посудина з товстими відігнутими і горизонтально зрізаними вінцями. Орнаментована вона пролощеною хвилею (рис. 1, 8) і гладкими наліпними валиками: горизонтальним по плічку посудини і вертикальними вздовж тулуба (рис. 1, 7). Часто посудини цього типу не мали орнаменту. Уламки їх у великій кількості трапляються в колекції. Отже, ця форма була також дуже поширена в побуті населення, як і глеки.

Днища посудин іноді мають гончарські знаки у вигляді хреста і хреста в колі.

Вказаними типами характеризуються основні форми канцирської кераміки. Деякі більш рідкі форми не піддаються реконструкції по уламках.

В. А. Грінченко не встиг опублікувати матеріали своїх розкопок в балці Канцирка. Кілька коротких зауважень з приводу кераміки Канцирки він висловив тільки в роботі, присвяченій опису пам'ятки біля с. Вознесенки на Запоріжжі².

Під час археологічного дослідження території Дніпробуду біля с. Вознесенки були проведені розкопки замкненого прямокутного валу, насипаного з каменів (довжиною 82 м і шириною 51 м), всередині якого була кільцева викладка з каменів, а в центрі її — яма з великою кількістю бронзових, залізних, срібних і золотих речей, звалених в купу і проткнутих трьома шаблями. Більшість речей мала сліди перебування у вогні. В. А. Грінченко вважав яму похованням через трупоспалення, проведене на стороні, а площу кам'яного спорудження — місцем стоянки військового загону. На підставі аналогії виявлених речей з речами Келегейського і Ново-Санджарського скарбів, датованих знайденими в них візантійськими монетами, автор датував пам'ятку біля с. Вознесенки кінцем VII—VIII ст. н. е. Він вказував на зв'язок окремих знахідок, в тому числі і кераміки, з салтовськими поселеннями і поселеннями Північного Кавказу. З матеріалом кам'яного спорудження поблизу с. Вознесенки В. А. Грінченко об'єднав і кераміку балки Канцирки³ і таким чином датував її також кінцем VII—VIII ст. Про зв'язок кераміки балки Канцирки з салтово-маяцькою культурою з повною впевненістю говориться в

² В. А. Грінченко, Пам'ятка VIII ст. коло с. Вознесенки на Запоріжжі, Археологія, III, 1950, стор. 37—63.

³ Там же, стор. 62.

«Нарисах стародавньої історії Української РСР». Тут читаємо, що південно-східними сусідами східних слов'ян були племена можливо сармато-аланського походження, які населяли степи Східної Європи. Племена ці залишили салтово-маяцькі пам'ятки, датовані VII—X ст. н. е., поширені і на території Української РСР — в басейні Сіверського Дінця, а місцями

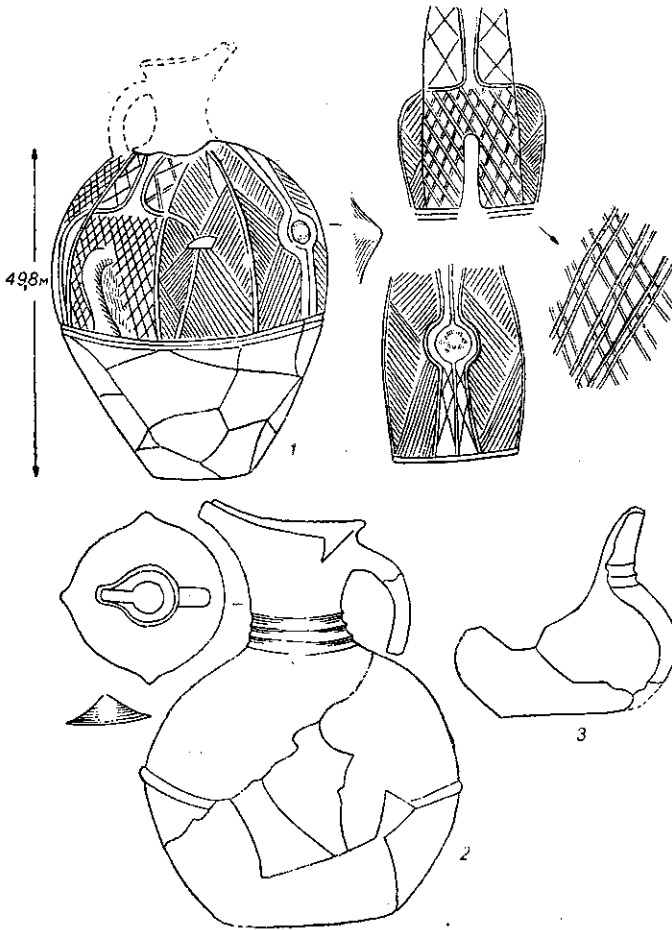

Рис. 2. Кераміка з балки Канцирки за рисунками В. А. Грінченка (Архів ІА АН УРСР).

ще далше на захід до Полтави (Мачуха) і до закруту Дніпра в Надпоріжжі (Канцирка)⁴. Таким чином, Канцирка визначається як крайній західний пункт поширення салтово-маяцької культури.

Заперечувати зв'язок канцирської кераміки з салтово-маяцькою культурою не доводиться. Наприклад, невисокий глек з довгим носиком (рис. 2, 2) трапляється в кераміці Салтовського могильника; те ж можна сказати про маленьку посудинку з широким горлом (рис. 2, 3). Великі глеки трапляються і в салтово-маяцьких пам'ятках. Триручний лощений великий глек був знайдений В. А. Бабенком у 1906 р. на Салтовському поселенні⁵. Але триручні глеки з поселень салтово-маяцької культури трохи відрізняються від глеків Канцирки. В них не так яскра-

⁴ Нариси стародавньої історії Української РСР, К., 1957, стор. 367.

⁵ В. А. Б а б е н к о, Дополнение к докладу «Что дали нового последние раскопки в Верхнем Салтове», Труды XIII АС, т. I, М., 1907, стор. 396.

во виражена яйцевидна форма. Характерний орнамент кераміки Канцирки (у вигляді кіл з наліпних валиків з штампованим орнаментом «ялинкою» і сосочків по тулубу) відсутній в кераміці салтово-маяцьких поселень. В останній переважає орнамент з пролощених або врізних ліній. В цьому зв'язку необхідно вказати на зауваження М. І. Артамонова про те, що в складі знахідок хазарського шару Саркела були речі немісцевого походження. До числа немісцевих речей, знайдених в цитаделі Саркела, М. І. Артамоновим віднесені кілька фрагментів кераміки, один з яких прикрашений колами з наліпного штампованого «ялинкою» валика, в центрі кіл був невеликий сосочок⁶. Такий орнамент цілком подібний до орнаменту на черепку з балки Канцирки (рис. 1, 5).

Має аналогію він і з уламком, знайденим на городищі Адиох на Північному Кавказі. Важливо підкреслити, що подібну кераміку М. І. Артамонов не вважає «місцевою», тобто не відносить її до салтовської культури, характерної для населення Саркела в дослов'янський період.

Найближче до кераміки Канцирки стоїть кераміка з Таранова Яру поблизу с. Мачуха, Полтавської області⁷, як це відзначав В. А. Грінченко⁸. Ці дві пам'ятки можна вважати однорідними.

В розшуках найближчих аналогій до кераміки, яка нас цікавить, ми повинні звернутися до Північного Кавказу. Тут можна простежити розвиток цієї кераміки на протязі багатьох століть. Зокрема, у верхів'ях Кубані виявлені і в значній мірі досліджені автором цієї статті пам'ятки епохи раннього середньовіччя, які відбивають послідовні етапи її розвитку. Огляд, хоч би і схематичний, кераміки пам'яток верхнього Прикубання допомагає зрозуміти походження і характер кераміки балки Канцирки.

В поданому нижче описі кераміки прикубанських пам'яток ми зупиняємося тільки на основних її формах, головним чином тих із них, які утримувалися в побуті населення довгий час. Хронологічні рамки періодів, за якими ми подаємо схему розвитку кераміки верхнього Прикубання, визначаються датою пам'яток, аргументування якої в даній статті вважаємо зайвим, бо це відвернуло б нас від безпосереднього завдання.

Перший період, III—V ст. н. е. В III—V ст. н. е. в могильниках і поселеннях верхньої Кубані з'являється кераміка своєрідних сталих форм. За технічними особливостями вся вона однорідна. Глини місцеві, з домішкою дуже дрібних часточок слюди.

Посудина ліпилася на твердій основі (дошці) з глиняних джгутів, які накладалися спіралеподібно один на одного. Майже всі посудини мали ручки. На опуклу частину тулуба наліплювалися сосочки. Лицева поверхня посудин лощилася. На деяких екземплярах лошіння настільки старанне, що посудини мають вигляд вкритих чорним лаком. Трапляються червоні, також лошені посудини, але їх менше.

Основними формами кераміки даного періоду є: глек яйцевидної форми висотою до 0,6 м, із зливом, ручкою й двома боковими ручками-вухками.

Переважає більшість глеків орнаментована. Орнамент розташований по плічку у вигляді кайми з лошених ліній, окантованої валиками з плямками, з пролощеної ламаної або хвилеподібною лінії, з паралельних рядків плямок і вдавленостей, з косих лошених смужок та ін. Глеки (рис. 3, 1), очевидно, були дуже поширені в побуті населення; вони трапляються при кожному похованні.

Другою основною формою є чорнолощений посуд висотою в середньому 0,16—0,25 м з кулястим корпусом, високою, трохи ввігнутою або

⁶ М. І. Артамонов, Саркел-Белая Вежа, МИА, № 62, 1958, стор. 43, рис. 31.

⁷ Н. Макаренко, Археологические исследования за 1907—1909 гг., СПб, 1911, стор. 116—118.

⁸ В. А. Грінченко, вказ. праця, стор. 62.

циліндричною шийкою і з ручкою (рис. 3, 2). Ці посудини, як правило прикрашаються по опуклій частині корпусу досить великими сосочками кількістю від трьох до семи. Між сосочками корпусу є лощені вертикальні, трохи вдавнені смужки.

Трапляються миски з прямим або трохи загнутим всередину борти

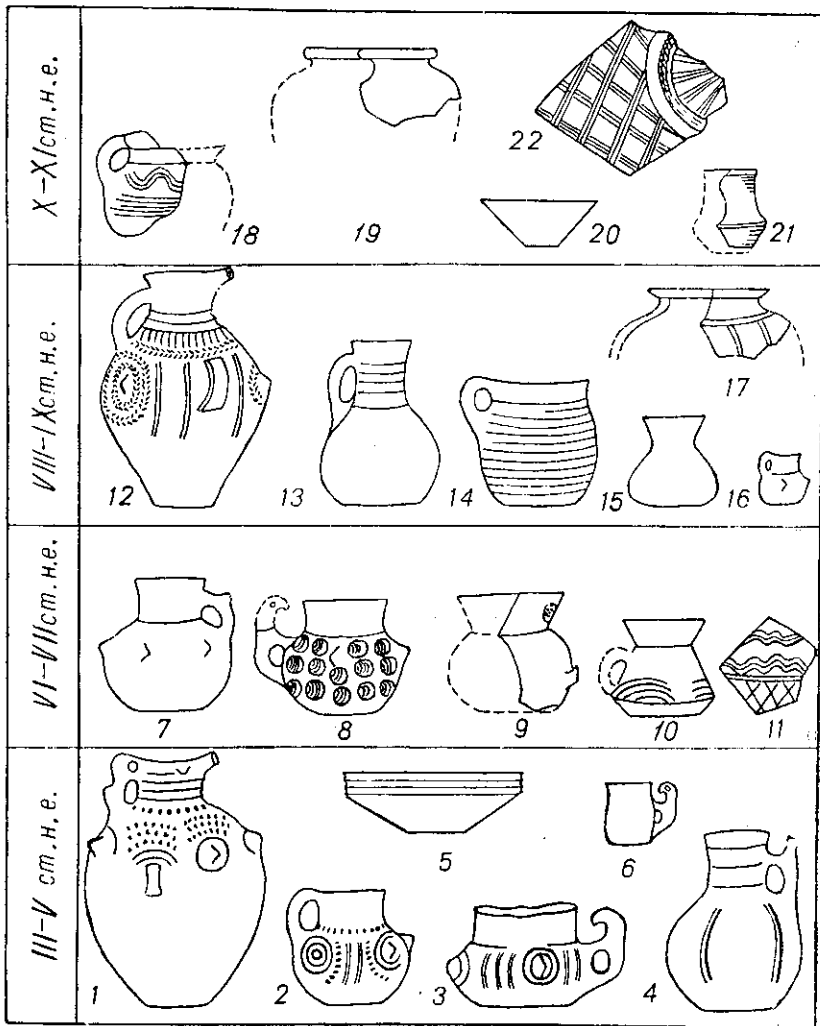

Рис. 3. Основні типи аланської кераміки Прикубанья.

ком (рис. 3, 5), невеликі, висотою 8—10 см, кухлі з зооморфною ручкою (рис. 3, 6) у вигляді фігури ведмедя або голови хижого птаха.

Другий період, VI—VII ст. н. е. Великий глек яйцевидної форми залишається дуже поширеним, але в його орнаменті з'являються нові риси. Вперше по плічках глека наноситься валик, вкритий з двох боків штампованим орнаментом, який має вигляд «ялинки». Поверхня глека прикрашається лощеними смужками в різних комбінаціях.

Здогадно до цього періоду можна віднести деякі чорнолощені глеки Північно-Осетинського музею. Належать вони до числа випадкових знахідок. В інвентарних записах музею вказано лише, що вони походять «з Терської області». Два глеки цікаві своїм орнаментом. На одному з них по боках носика розміщені два сосочки. Плічка орнаментовані кай-

мою з двох горизонтальних штампованих «ялинкою» валиків і такого ж хвилястого валика. Поверхня між валиками заповнена косими лощеними смужками. По корпусу проходять вертикальні гладкі наліпні валики (рис. 4, 1). Другий глек (рис. 4, 2) прикрашений густими лощеними смужками в різних напрямках, так само як і фрагменти з городища Адиюх і багато фрагментів Канцирки (рис. 1, 6).

Чорнолощена посудинка з сосочками також поширена на цій стадії. Новими формами є чорнолощена посудина з воронкоподібно розши-

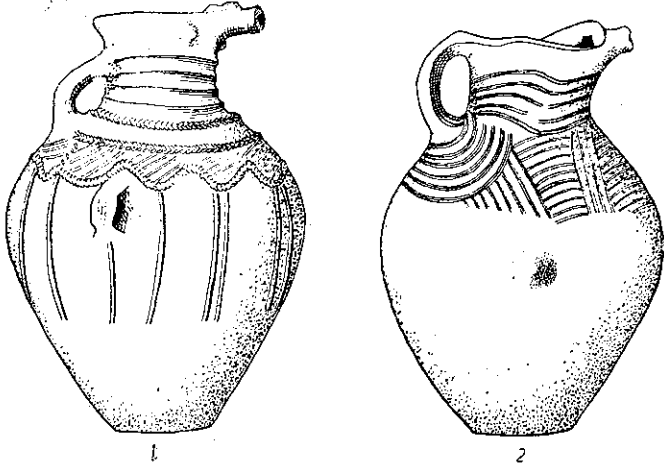

Рис. 4. Чорнолощені глек Північно-Осетинського музею.

реним горлом — форма, добре відома з розкопок Піщанки (рис. 3, 9), та невеликий горщик з таким же горлом і з ребром в нижній частині тулуба (рис. 3, 10).

Третій період, кінець VII—IX ст. н. е. Кераміка цього часу кружална. Чорнолощеного посуду стає менше, і якість лощіння падає. Посудини часто мають плямисто-буру поверхню. В цей час явно переважає кераміка сірого кольору. Великий глек із зливом зберігає свою яйцеподібну форму, але бокові ручки-вушка стають крупнішими.

В орнаменті глеків переважають наліпні валики, які часто вкриваються штампованим візерунком «ялинкою». Штампований «ялинкою» валик розміщується по основі сосочка у вигляді двох або навіть трьох концентричних кіл у верхній частині корпусу. Іноді такий валик оточує бокові ручки. Ширше, ніж в попередні періоди, застосовується смугасте лощіння, що густо вкриває поверхню глека. Сосочки робляться невеликими, трохи виступаючими над поверхнею. Прикладом такої посудини може бути чорнолощений глек із випадкової знахідки в с. Старо-Мар'ївка поблизу Ставрополя (рис. 5).

Кераміка з орнаментом із штампованого «ялинкою» валика відома не тільки в Прикубанні. Є вона в невеликій кількості на городищі Верхній Джулат у верхів'ях р. Терек⁹ і в значно більшій кількості — в Агачкалинському могильнику та на поселенні біля нього, які входять у велику групу пам'яток Північного Кавказу алано-хозарського часу, VI—X ст. н. е.¹⁰

Другою характерною формою є сіроглиняна корчага, форма якої повністю ще не реконструйована, з відтягнутими і горизонтально зріза-

⁹ Експедиція під керівництвом Є. І. Крупнова, розкопки О. В. Милорадович в 1958 р.

¹⁰ К. Ф. Смирнов, Агачкалинский могильник — памятник хозарской культуры Дагестана, КСИИМК, в. XXXVIII, стор. 118.

ними вінцями. Розміри корчаг звичайно великі. Тулуб сильно роздутий в плічках. Прикрашені гладким наліпним валиком, який оперізує плічка, з нього спускаються по корпусу на деякій відстані один від одного вертикальні валики (рис. 3, 17).

Крім основних форм, в побуті було і багато інших: невисокий одно-

Рис. 5. Чернолощенный глек з с. Стара Мар'ївка (Ставропольський музей).

ручний глечик (рис. 3, 13), горщик з горизонтальними врізними борозенками (рис. 3, 14), грушеподібний горщик (рис. 3, 15) і його різновидність — посудинка з ребром в нижній частині корпусу, миска з загнутим всередину бортом, горщик з сильно відігнутими вінцями і внутрішніми вушками. Чернолощені посудинки з кулястим корпусом і сопочками (рис. 3, 16) стають зовсім маленькими, виконуючи роль столового посуду. На днищах посудин є гончарські знаки у вигляді рельєфного кола, двох концентричних кіл, хреста, хреста в колі.

Четвертий період, X—XI ст. н. е. В цей час чернолощена кераміка трапляється як виняток. Переважна більшість кераміки цього періоду — посудини з червоною, чистою за складом і щільною глиною. Виготовлені посудини на гончарському крузі, іноді лицева поверхня їх лощена, більшість же посудин залишаються нелощеними. Прикрашаються посудини переважно різним лінійно-гребінцевим орнаментом.

Схарактеризовані вище етапи в розвитку кераміки верхнього Прикубання є послідовними шаблями в розвитку однієї і тієї ж культури, носіями якої були племена північнокавказьких алан. Про те, що територія верхів'я Кубані в добу раннього середньовіччя була заселена аланами, тепер доводити не треба. Це положення увійшло в історію Кавказу як твердо встановлений факт. Базується воно як на історичних, так і на археологічних і лінгвістичних даних.

Повертаючись до кераміки балки Канцирки, слід відзначити, що вона своїми рисами цілком збігається з керамікою третього періоду прикубанських пам'яток, який датується кінцем VII—IX ст. н. е. Дата ця основана на стратиграфічних даних і на даті знахідок, які супроводжу-

ють кераміку. В центральній частині Північного Кавказу досліджена пам'ятка, в якій кераміка, взагалі однорідна, датується арабським диргемом першої половини VIII ст. н. е.¹¹ Кераміку Канцирки, на підставі схожості її з керамікою кам'яної споруди, де був знайдений Вознесенський скарб, В. А. Грінченко датує VII—VIII ст. н. е., як це зазначалося вище. Таким чином, хронологічно кераміка Канцирки не розходиться з керамікою північнокавказьких пам'яток.

Порівнюючи кераміку балки Канцирки з керамікою аланських пам'яток Північного Кавказу, ми помічаємо між ними виключно близькість. Однаковими були технічні прийоми виробки посуду. Яйцевидна форма глека—найхарактернішого виду кераміки Прикубання на протязі багатьох століть—цілком повторена в кераміці Канцирки. Наявність наліпних сосочків, дуже типової деталі для північнокавказького аланського посуду, характерна і для кераміки балки Канцирки. Штампований «ялинкою» валик, гладкі вертикальні валики, лощені смужки, жолобки, насічки тощо однакові і в тій і в іншій кераміці. На городищі Адиух і на поселенні Узун-Кол нами знайдені фрагменти, які повторюють собою зображені на рис. 1, 5—6 з горнів Канцирки.

Однорідність технічних прийомів виробки, спільність форм і орнаменту дають підстави розглядати кераміку Канцирки як тотожну до кераміки північнокавказьких алан, зокрема алан Прикубання. Коли це положення визнати правильним, то само собою постає питання про культуру, до якої відноситься кераміка Канцирки.

Про суцільне заселення аланами в VII—VIII ст. н. е. території від північного Кавказу до Подніпров'я, зрозуміло, не може бути й мови. Сармато-аланські племена, які склали, як відомо, в перші століття основне населення степової смуги Східної Європи, були витіснені з своїх споконвічних місць гуннами. В кінці IV ст. н. е. руйнується багато з осілих аланських поселень Передкавказьких степів.

Життя на осілих поселеннях Придоння завмирає в цей же час. Населення відходить частково в передгір'я і гірські ущелини Кавказу, частково — в північні лісостепові області. В зв'язок з просуванням гуннів можна поставити збільшення густоти населення у верхів'ях Кубані в V ст. н. е. Деяка кількість степового аланського населення разом з гуннами просунулася до Західної Європи. Але аланське населення в степах Східної Європи не було зовсім знищено. Невеликі розсіяні групи алан траплялися в степових районах і після просування гуннів. Можна припустити, що найбільше сармато-аланського населення після гуннської навали збереглося в степу і лісостепу Приазов'я, де трохи пізніше розвивалися племена салтово-маяцької культури, до якої, як вказувалося вище, відносять кераміку балки Канцирки, поширюючи західні границі цієї культури до Правобережжя Дніпра¹².

Схожість кераміки Канцирки з керамікою пам'яток салтово-маяцької культури пояснюється близькістю салтово-маяцької культури до культури північнокавказьких алан. Близькість ця настільки велика, що деякі дослідники (А. О. Спицин, Ю. В. Готьє) приписували аланам пам'ятки салтівської культури. Найновішими дослідженнями ця точка зору не підтверджується, проте і сучасні дослідники не заперечують наявності аланського елемента в середовищі носіїв і творців салтово-маяцької культури. Докладне вивчення пам'яток салтівської культури, проведене за останні десятиріччя Н. Я. Мерпертом, М. І. Артамоновим та іншими, дозволяє визначити, що «вона являє собою дві племінні групи, різні за поховальним обрядом, антропологічним типом, характером поселень, але надзвичайно близькі рисами матеріальної куль-

¹¹ Е. И. Крупнов, Галинский могильник как источник по истории алан-осев. ВДИ, 1938, № 2—3.

¹² Нариси стародавньої історії Української РСР, К., 1957, стор. 367.

тури»¹³. Пам'ятки першої групи пов'язуються з племенами алан, які розселилися в Подонні до початку другої половини VIII ст. н. е.¹⁴ Друга група пам'яток належить внутрішнім або чорним болгарам, які жили в Приазов'ї і Подонні в цей же час¹⁵.

Аланське населення Подоння, зв'язане спільним походженням з північнокавказькими племенами алан, мало і спільні з ними культурні традиції, що відбилася в однорідному обряді поховання і однорідних формах матеріальної культури. Такий, наприклад, специфічно аланський предмет, як ложечка-цідилко, характерніша річ жіночого туалету північнокавказьких аланів, трапляється поза територією Північного Кавказу тільки в Верхнесалтівському могильнику. Спільні риси є і в кераміці північнокавказьких та салтівських пам'яток. Спільність з пам'ятками салтово-маяцької культури ми спостерігаємо і в кераміці Канцирки. Проте деякі найбільш характерні елементи кераміки Канцирки (круговий штампований «ялинкою» валик, сосочки) є сторонніми для кераміки салтово-маяцької культури.

Не відкидаючи загальної схожості канцирької кераміки з керамікою салтово-маяцької культури, ми повинні відзначити її дуже близьку спорідненість з керамікою північнокавказьких аланських пам'яток. На цій основі можна припустити, що випалювальні горни Канцирки могли бути залишені пришельцями з Північного Кавказу — аланами. Це могла бути порівняно невелика група алан, які жили в етнічно чужому оточенні і які зберегли свої споконвічні прийоми гончарського ремесла. Припускати воєнне вторгнення північнокавказьких алан в Придніпров'я немає підстав, тому що історичні джерела не вказують на це, згадуючи лише про вторгнення з боку болгар, хозар, печенігів та ін. Скоріш за все це було мирне поселення. Можливо жителі його несли сторожову службу, якщо прийняти до уваги наявність кам'яної фортеці за 15—20 км від балки Канцирки, де також траплялася подібна кераміка, як вказує на це В. А. Грінченко.

Історичні джерела значно пізнішого часу свідчать про широке розселення алан. «Плем'я це розсіяне і поширене від Кавказьких гір до Іверіян — стародавньої межі їх вітчизни; вони любили посилати всякі багатолюдні виселки, так що наповнили всю Скіфію і Сарматію», — писав аланський єпископ Феодор в першій половині XIII ст. в посланні до константинопольського патріарха¹⁶.

Повідомлення єпископа Феодора про те, що алани «наповнили всю Скіфію і Сарматію» для XIII ст. є перебільшенням, бо в цей час на території колишніх Скіфії і Сарматії панували інші племена. Цими словами єпископ Феодор, мабуть, хотів підкреслити поширення алан на території степів Східної Європи, посилити своє визначення «плем'я це розсіяне». Хоча єпископ Феодор не говорить про древність звичаю алан «посилати всякі багатолюдні виселки», все ж можна не сумніватися в тому, що звичай цей зародився у них не в XIII ст., а має свою довгу історію. Східноєвропейські степи здавна були освоєні сармато-аланськими племенами. Аланське населення не було цілком витіснене з цих степів і пізніше східними кочівниками. Окремі групи алан збереглися тут до половецького часу включно. Тому немає нічого неймовірного в тому, що в районі Надпоріжжя в кінці VII — на початку IX ст. могла жити якась група алан — вихідців з Північного Кавказу. Пізніше, шляхом мирної асиміляції, вони могли злитися з населенням Київської Русі, перейнявши від нього і руську культуру.

¹³ Очерки истории СССР, III—IX вв., М., 1958, стор. 608.

¹⁴ Там же, стор. 611.

¹⁵ Там же, стор. 615.

¹⁶ Ю. А. Кулаковский, Епископа Феодора «Аланское послание», ЗООИД, т. XXI, стор. 11—27; його ж, Аланы по сведениям классических и византийских писателей, К., 1899, стор. 154—155